

Sharhin Waƙar Garin Kwaki Ta Bage Dansala

Dano Balarabe Bunza (PhD.)^{1*}

Department of Nigerian Languages, Usmanu Danfodiyo University, Sokoto, Nigeria

DOI: [10.36348/sijll.2022.v05i12.007](https://doi.org/10.36348/sijll.2022.v05i12.007)

Received: 08.11.2022 | Accepted: 19.12.2022 | Published: 22.12.2022

*Corresponding author: Dano Balarabe Bunza (PhD.)

Department of Nigerian Languages, Usmanu Danfodiyo University, Sokoto, Nigeria

Tsakure

An sanya wa takardar taken “Sharhin Waƙar Garin Kwaki Ta Bage Dansala” domin a yi sharhin turkenta da tubalanta da kuma salailan da aka samu a cikinta. An gudanar da hakan ta hanyar yin hira da makadin da wasu mutane da ke da masaniya kan waƙar ko abin da ke cikin waƙar, domin ganin an kammala takardar cikin nasara. An gano cewa babban saƙon da waƙar ke ɗauke da shi tarihi ne tare da ƙananan saƙonni daban-daban da ke cikinta ta fuskar bayani da kawo misalai gwargwadon hali. An kawo sakamakon binciken da aka gudanar wanda takardar ta hango da kuma kammalawa a ƙarshe.

Fitilun Kalmomi: Waƙa, Yunwa, Garin Kwaki.

Copyright © 2022 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

1.0 GABATARWA

Masana da manazarta sun taskace abubuwan tarihi da dama da suka faru a bayan ƙasa, na farin ciki da waɗanda ba su ba, da aka samu daga sha'irai daban-daban da makadɓn baka na Hausa. Daga cikin abubuwan farin ciki akwai bukukuwan aure da naɗin sarautu da samun haihuwa da sauransu. Bayan haka, akan sami wasu abubuwa da ke faruwa na rashin daɗin rayuwa irin mutuwa da ɓullar wata rashin lafiya da yunwa ga al'umma, mafi yawa a sanadiyyar ayyukan da mutane ke aitawa. A nan sai mu ce, jama'a ke janyo wa kansu abubuwa na wahala sakamakon ayyukan da suke aikatawa maras kyau. Wannan takarda ta ƙuduri kawo tarihi da bayanin abubuwan da suka faru sanadiyyar yunwa da aka yi a shekarar 1984-85 a Arewacin Nijeriya zamanin da wani shugaban ƙasa ke mulki, har aka laƙaba wa yunwar sunansa. Makadin ya naɗa wa waƙarsa suna ‘Waƙar Garin Kwaki’. Haka kuma, mutane sun raɗa wa yunwar suna ‘‘Yar Buhari’. Makadin ya sanya wa waƙarsa sunan garin kwaki saboda a wannan lokaci ne Hausawa suka yi taho-mugama da cin garin kwaki a kan tilas ba da son ransu ba, saboda yunwar da ta faru a lokacin. Ai shi ya sa Hausawa ke cewa ‘‘Yunwa ba a ba ki sunan Allah.....’’. Wannan ne takardar ta leƙo har ta ƙuduri yin sharhin waƙar makada Bage Dansala mai waƙar garin kwaki domin fitowa da saƙonni da salailan da ke cikinta. A tafaice, taken takardar shi ne, ‘‘Sharhin Waƙar Garin Kwaki Ta Bage Dansala’’.

2.0 DALILIN BINCIKE

Dalilai da dama suka sanya aka yi wannan bincike. Na farko daga cikinsu shi ne domin ƙara wa juna sani a taron da ake gudanarwa. Haka kuma an fahimci waƙar na ɗauke da saƙonni da salailai masu yawa da ake bukatar masu nazarin waƙa su sani kuma su kiyaye. Su kuma waɗanda ba manazarta ba, su kwantar da hankulansu, su saurari bayanin da ake yi domin akwai bayani mai jan hankali tare da nishadatarwa a gare su. A ƙarshe a iya binciken da aka yi ba a sami takardar da aka rubuta mai kumshiya ɗaya da wannan ba. Ban ce babu ba, amma a iya binciken da na yi ban samu ganin ta ba kafin rubuta wannan.

3.0 DABARUN BINCIKE

Dabarar farko da aka yi amfani da ita a wajen rubuta wannan takarda ita ce, samun waƙar makadin cikin muryarsa. Alal haƙiƙa samun waƙar ya ɗan yi wuyan gaske. An sha kai-kawo lokacin neman waƙar a wajen masu tura waƙoƙi a inda duk wanda aka tambaya, ko dai ya ce bai san waƙar ba ko kuma ya ce tsohuwar waƙa ce idan har ya san ta, amma ba ya da ita. Haka an yi amfani da dabarar yin hira da makadin dangane da abin da ya shafi waƙar. Ba wannan kaɗai ba, an yi hira da mutane da dama kan abin da ya shafi waƙar. An shiga ɗakunan karatu domin ganin ko za a sami aikin da aka yi a kan makada Bage Dansala ta garin kwaki ko aikin da ke da alaƙa da shi domin samun ƙarin haske kan wanda za a gudanar. Haka kuma, an dubi bayananan masana da manazarta da suka shafi

waƙoƙin Hausa (Na baka da rubutattu) domin yin amfani da abin da suka faɗa da zai taimaka wa wannan takarda ta kai ga nasara.

4.0 Takaitaccen Tarihin Makada Bage Dansala

An haifi Bage Dansala a garin Yalema da ke cikin Karamar Hukumar Mulkin Augie a shekarar da aka yi yunwar ‘Yunwar Dankurjan’. Garin Yalema na nan kusa da garin Tiggi ta masarautar Argungu. Bage suna ne na laƙabi mai nufin jarumi wanda ke gaba a kowane aiki da ake yi irin noma da sauransu. Sunan Bage Dansala na ainihi shi ne, Muhammadu Lawal. Ya yi karatun Muhammadiyya amma bai yi na boko ba. Sunan mahaifin Bage Muhammadu, mahaifiyarsa kuma ana ce mata Adama. Bage ya yi aure, ya sami ‘ya’ya da dama sai dai a halin yanzu shida ke raye. Bage Dansala na da ‘yan uwa da dangi da abokai da dama. Yana da wa mai suna Sama da yayarsa mai suna Kulu. Daga cikin abokansa akwai waƙanda ya faɗa a cikin waƙarsa lokacin da yana lissafo waƙanda ya je neman abin daka a wurinsu a ƙauyukansu. Ya tabbatar min da cewa abokansa ne kuma tare suka tashi kafin su yi aure kowa ya kama gabansa. Ga wasu daga cikin abokansa: Manu na garin Tiggi da Hakimi Lawal na garin Awale da Hamidu na garin Bangare da Idi na garin Bubuƙe da sauransu.

Bage bai gadi waƙa ba a wajen iyayensa. Allah dai ya azurta shi da hikimar waƙar da yake yi. Ya kai shekara arba’in yana waƙa, waƙar da ya fara yi ita ce wadda yake cewa:

Assalama alaikum na zaka,
Kui maraba da Bage Dansala,
Dan Haruna mazaizan duniya.

Waƙar garin kwaki ce bakandamiyar Bage Dansala kuma ita ta sanya aka san shi a matsayin makadi. Bage ba makadin bangare ɗaya ba ne. Ya ce yana yin waƙar noma da ta masu kuɗi da kuma waƙoƙin masu gari da sauransu. Ya ce idan ƙasa ake buƙatar ya yi wa waƙa zai iya. Ba ma wannan ba, ya ce ko alkajiyar rake ya so ya yi wa waƙa zai yi ba tare da wata matsala ba. Ya yi waƙoƙi da dama domin akwai wadda ya yi mai suna ‘Mai Biyas Sau’ da ya yi ta aikin rani. Ga misalin abin da yake cewa a cikin waƙar:

Jagora: Kui mini barka tunda an kuru,
In bincin Allah da Annabi,
Ba da ana aikin ka-tashi ba,
Da bana mun yi sahur da mangwaro.
Amshi: Ranin bana mai dabaibiya,
Ga tcada kuma babu ko ɗari.

Jagora: Ai tcada ta hana ai hura mu sha,
To kuma ta hana ai tuwo mu ci,
Amshi: Kullum sai in mun ci kudaku,
A&J Ko rogo ko in ci kwai-da-kwai.

Jagora: Ranin bana mai dabaibiya,
Ga tcada kuma babu ko ɗari.

Aikin rani ko wuya garai,
Kullum sai na kwan da zullumi,
In sai mai in sa ma injimi,
Amshi: In sai taki ga gida matce.

Jagora: Mugun rani mai dabaibiya,
Mai sa mace ta sai da sanhwara,
J&Amshi: Talle na cewa gama da mu,
Babu batun a sawo alanyaho.
.....

Ba wannan kaɗai ba, Bage ya yi waƙoƙi da dama lokacin da ruwan malala ya zo. A cikin wata da ya yi ga abin da yake cewa:

Jagora: Allah ceta ma bayinka,
Ruwan bana kas su tasshe mu,
Malali wanda anka yi,
Ruwan nan masu tari,
Ha’ in mutu ba ni mancewa,
Gidana ga shi ya roshe,
Shinkahwa ban da ko ƙwara,
Hacina ga shi sun noce,
Kuma in na zo halbe ina tsame,
Shi ko kyasu shi koro ni.

Daga cikin waƙoƙin da Bage ya yi akwai ta “Yarkala” inda yake cewa:

‘Yarkala barauniya,
Ta sace hatcin Sama,
Ta bar soje tsaye.

Dangane da alaƙarsa da sauran makada ‘yan uwansa kuma, Bage ya ce yana zaune da su lafiya kalau babu wata fitina balle tashin hankali. Da na tambaye shi saƙon me yake da zuwa ga jama’a? Abin da ya ce, saƙonsa zuwa ga jama’a shi ne, wasu na ganin ba ya raye. To a gaya musu yana nan da ransa tukuna, amma dai mutuwar na nan tafe. Nan take sai ya ce haka ya faru sanadiyyar jin sa da ake yi shuru na tsawon lokaci bai yi waƙa ba. Ya faɗi cewa yana ɗaukar watanni wani lokaci bai yi waƙa ba. Tare da haka ya ce duk lokacin da ba a ji shi ba, Dangaladimansa Musa na yin waƙa. Ya ce yana godiya ga jama’a sosai domin mai son ka shi ka kula da kai.

5.0 Ma’anar Wasu Kalmomin Da Ke Cikin Taken Takardar

Kalmomin da ke cikin taken takardar sun haɗa da sharhi da waƙa da garin kwaki. Ga bayanin da aka samu daga masana dangane da ma’anar kalmomin kamar haka:

Sharhi na nufin *commentary* (Bargery: 930).
Ma’anar kalmar ita ce ƙarin bayani (Fassarar mai bincike).

A cikin Kamusun Jami’ar Bayero ta Kano kuwa cewa suka yi, sharhi na nufin rubutaccen bayani don ƙara fahimtar abu (shafi na 409).

Ita kuma waƙa ga abin da wasu masana suka ce dangane da ma'anarta: Waƙa tsarriyar maganar hikima ce da ta ƙunshi saƙo cikin zaɓaɓɓun kalmomin da aka auna domin maganar ta reru ba faɗuwa kurum ba (Yahya A. B., Jigon Nazarin Waƙa:4.)

A wani wuri kuma cewa aka yi: "Muna iya cewa, waƙa wani saƙo ne da aka gina shi kan tsarriyar ƙa'ida ta baiti, ɗango, rerawa, kari (bahari), amsa-amo (ƙafiya), da sauran ƙa'idojin da suka shafi daidaita kalmomi, zaɓen su da amfani da su cikin sigogin da ba lalle ne haka suke a maganar baka ba. (Dangambo A., Daurayar Gadon Fedɛ Waƙa:6).

Haka kuma an ce waƙa ita ce duk wata tsarriyar magana cikin hikima da fasaha da aka ƙirƙira aka rera ta daki-daki (tare da taimakon amo a wani lokaci) kuma ta kasance tana ɗauke da wani salon burgewa a bisa wata ƙa'ida ta musamman domin isar da saƙo. Abba da Zulyadaini: Nazari Kan Waƙar Baka Ta Hausa:2).

Garin kwaki kuma, an samu bayani dangane da abin da yake nufi kamar haka: Kalmar gari ba mai wuyar fahimta ba ce. Gari na nufin samammen gyararren ɗanyen rogo da aka fi sanin Yarbawa da Inyamurai da amfani da shi wajen samar da tuwon garin rogo da ake kira eba/teba/ Sai bayanin kwaki da ke buƙatar natsuwar masu sauraro. Kwaki kalmar aro ce Hausawa suka ara daga kalmar Yarbanci da ake kira 'paki'. A wurin Yarbawa paki na nufin ɗanyen rogo wanda aka ciro ko kuma wanda ke cikin ƙasa. Kalmar 'Paki' da Hausawa ke ji daga bakin Yarbawa suka mayar da ita kwaki, suna da ma'ana ɗaya da Yarbawa. Wani lokaci Yarbawa na cewa 'Ege' da ke nufin abu ɗaya da 'paki'.

6.0 Sharhin Waƙar Garin Kwaki Ta Bage Dansala

An yi tunanin samar da wannan takarda domin a yi wa jama'a bayanin abubuwan da suka shige musu duhu da ke cikin waƙar garin kwaki da Bage Dansala ya yi. Babu shakka wani abu na shige wa mai takardar duhu, ya rasa gane shi sam-sam-sam sai tare da taimakon wani masani ko masana. Idan za a tuna da dalilin bincike da aka fadɛ atun farko akwai ƙara wa juna sani. Idan aka taru aka tattauna aka daɗa juna sani, taro ya cimma burinsa. Daga cikin abubuwan da za a yi ƙarin bayani (Sharhi) kansu akwai turke da kuma tubalan da waƙar ke ɗauke da su kamar haka:

6.1 Turken Waƙar Garin Kwaki

Masana da manazarta waƙoƙin baka irin Gusau da Abba da Zulyadaini da wasu da dama sun bayyana ma'anar turke a cikin ayyukan da suka yi na waƙar baka, kuma bayanin da suka yi sun gamsar sosai ba kaɗan ba. Ga abin da Gusau ya fadɛ dangane da ma'anar turken waƙa:

Turke a ƙa'idar masu nazarin waƙar baka na nufin saƙon da waƙa take ɗauke da shi. Idan an ce saƙo kuma ana magana ne kan kan manufar da ta ratsa waƙa tun daga farkonta har zuwa ƙarshenta, ba tare da karkacewa daga ainihin abin da ake zance a kansa ba (Waƙoƙin Baka A Kasar Hausa: Yanaye-Yanayensu Da Sigoginsu:370).

A fahimtata, turke na nufin babban dalilin da ya sanya makadi yin waƙa ko kuma abin da ke cikin rayuwar makadi da yake son sanar da jama'a shi da ke matsayin babba saƙonsa ko da kuwa akwai wasu saƙonni da waƙar ke ɗauke da su. Su waɗannan ƙananan saƙonni su ake kira tubalai. Su ne makadi ke haɗawa domin ya tsayar da babban saƙonsa.

Waƙar garin kwaki da Bage Dansala ya yi na ɗauke da babban turken tarihi. Babu shakka, ba mai yin sharhi kaɗai ba ko mai sauraro da idon basira na fahimtar saƙon waƙar garin kwaki tarihi ne. Kafin a kawo misalan diyan waƙoƙin da ke tabbatar da haka, ga ma'anar tarihi tukuna:

Kalmar tarihi ba kalma ce mai rikitarwa ba ta fuskar ma'ana. Kalma ce da ke ɗauke da tsayayyar ma'ana da ke da sauƙin fahimta. A cikin littafin *Kamusun Hausa* na Jami'ar Bayero da ke Kano (2006), an ba da ma'anar kalmar gida biyu. Ma'anar farko cewa aka yi, tarihi na nufin labarin abubuwan da suka wuce. Ma'ana ta biyu kuma, cewa aka yi, fannin ilimi ne na al'amurran da suka faru a zamanin da ya wuce. Kalmar tarihi da wannan takarda ke ƙoƙarin bayani ba ta wuce waɗannan ma'anoni biyu da aka ambata ba, saboda labarin abubuwan da suka wuce ne takardar ke fafutukar kawowa tare da bayani.

A kan haka ga diyan waƙan da ke nuna tarihi ne babban turken (Saƙon) waƙar garin kwaki ta Bage Dansala kamar haka:

Jagora: Ah ni hwa garin kwaki ba ni ram mishi,
Na gode mishi ya yi taimaka,
Amshi: In bancin gari Najeriya,
Da halaka ta hwar ma ɗan Adam.

Jagora: Tunda kullum buta ag garan ɗaka,
Shi nika ci in sha ina jiƙo,

Amshi: Na maishe shi kamah hura.
Daɗa han na saba ba ni shaƙƙowa
A ci dai ba don a ƙoshi ba,
Garin kwaki ya yi taimaka.

A cikin ɗan waƙa na farko da aka kawo makadin na sheda wa jama'a cewa garin kwaki ya yi babban taimako ga al'ummar Nijeriya a shekarar da aka yi yunwar ƙwandale. Ba Bage kaɗai ba, duk wanda ya san wannan lokaci ya san agajin da Allah ya yi wa al'umma ta hanyar sauƙaƙe garin kwaki a wannan lokaci. Lokacin da aka yi ƙarancin ruwan sama har aka rasa abinci a tudu da fadama. A taƙaice, da tudu da

rafuka abinci ya yi karanci ba kamar yadda aka saba ba. Ai shi ya sanya aka yi yunwar da aka sanya wa suna 'Yarubhari ko Yunwar Kwandale ko Yunwar Garin Kwaki. Duk wanda ya san wannan lokaci ya san ana kiran wannan yunwa da sunayen da aka kawo guda uku. Sanin abin da Bage ke magana a kai ya sa 'yan amshi fadar cewa, ba domin garin kwaki da Allah ya sa aka samu ba, babu shakka da ba a san adadin mutanen da za su halaka ba a wannan lokaci. Duk da haka dai an ji a jika.

Da matsalar ta yi kamari, har sabuwar buta Bage ya saya domin ajiye ruwan jika gari cikin daki, duk lokacin da ya tashi bukata ba sai ya je waje samo ruwa ba, ya riga ya tanadi abinsa. Ya fada a cikin dan wakar cewa, garin yaka ci, ya sha kuma ya jika. A nan ma sai 'yan karbinsa suka ari bakinsa suka cika masa maganar cewa ya mayar da shan gari kamar yadda yake shan hura, kuma har ya saba da shan garin inda da farko yana shakfowa, amma yanzu da tafiya ta bi hanya ko shakfowar ba ya yi. Abin da ake nufi da hakfowa a nan shi ne idan mutum ya ci abinci mai sanya shan ruwa nan take kamar garin kwaki ko dambu ko waina, sai ya rinka yin yadda jinjiri ke yi idan yana bukatar ruwa ko kuma idan ba bukatar ruwa ba ce, sai a ce jikinsa ne ke buduwa. Wani lokaci ma idan babban mutum na yin shakfowa, akan ce masa ya nemi ruwa ya sha. Da zarar ya sha ruwan, da wuyan gaske ya ci gaba da yin shakfowar. A kan sabawa da ci da sha da jikon garin kwaki da Bage Dansala ya yi ya sanya ko shakfowar ba ya yi. Haka kuma sun ce a dai ci gari amma ba don a koshi ba. A ganina, wannan ya faru saboda garin kwaki ba ya cikin abincin Bahaushe. Don haka cin da ake yi masa ba irin na abincin da aka saba da shi ba ne. Ana ci ne kurum domin a dora rayuwa kurum. Abin da aka saba da shi na al'ada ake ci har a sha ke ciki. Duk da yake da tafiya ta yi tafiya, an sami sirrin yadda ake gyara garin a yi abinci mai kyau, a ci kuma har a koshi duk dai a kan lalura.

Akwai wasu diyan waka da ke kara nuna cewa, turken wakar tarihi ne. Daga cikinsu akwai inda Bage ke cewa:

Jagora: Yunwad Dankurjan da taz zaka,

Amshi: Hat ta hurce ba a yin jika.

Jagora: Yunwas Shago,

Amshi: Ta taho kuma hat ta hurce,

Ba a yin jika.

Jagora: Ham magabata,

Amshi: Sun yi sun taɓa yayi,

Ba su yin jika.

.....

Ambatar yunwace-yunwacen da aka yi na lokutan da suka gabata kamar yunwar Dankurjan wadda aka yi lokacin da aka haifi makadin wakar garin kwaki, da yunwar Shago da aka yi a shekarar 1940 duk tarihi ne aka kawo. Ba wannan kadai ba, makadin ya ce

har da magabata sun yi sun wuce basu yi jikon garin kwaki ba sai lokacin yunwar da aka yi lokacin zuwan garin kwaki a Arewacin Nijeriya. Haka kuma ana lafaba wa yunwar suna da 'Yarubhari ko yunwar Kwandale. Abin da ya kai shekara 36 zuwa 37 da faruwa ya shiga tarihi idan aka yi la'akari da ma'anar da aka kawo ta tarihi a can baya. Fadar da Bage ya yi cewa ba a yi jikon garin kwaki a lokacin yunwar Dankurjan da ta Shago ba, sai a lokacin yunwar garin kwaki tarihi ne. Jiko a nan na nufin dabarar da ake yi ta sarrafa garin kwaki domin ya yi auki ta hanyar sa masa ruwa sosai sannan a tsiyaye domin ya kumbura bayan ya shanye sauran ruwan da aka bari a cikinsa. A ta'akaice, akwai irin Bage Dansala da yawa daga cikin wadanda suka fara kare sakandare a shekarar 1983 zuwa yau, domin su ma sun kware sosai a jikon garin kwaki. Ba gari kadai ba a wannan lokaci, har da kanzo.

Jagora: Shekaran nan ni kan na ga al'ajab,

Amshi: Ka ga abin da ka ba ka hirgita

Jagora: Sai ka ji mata ta kirai miji,

Amshi: Ta ce "Wane abin da kaj jika,

Ya taso daidai fa ai ta ci,

A ci dai ba don a koshi ba,

Garin kwaki ya yi taimaka.

Jagora: Kuma sai ka ga da na wa uwatai kuka,
Wai shi ba shi yin jika,

Amshi: Ta ce mai "Koma ka dangana,

Ba a tuwo yau taiba za a yi"

Diyan wakar da suka biyo na nuna tarihi a inda Bage Dansala ya fadi cewa, shekarar da aka yi yunwar garin kwaki ya ce ya ga abin mamaki. Yaransa ma suka kara da cewa "Ka ga abin da ka ba ka hirgita". Wannan ya kara bayyana turken wakar tarihi ne, inda suka ce ya ga abin da ya firgita shi. Fadar haka kurum ya isa ya kasance tarihi, balle ba shi kadai aka kawo ba. Duk abin da ya tayar wa mutum da hankali har ya fada wa jama'a kuma har aka sami lokaci ya yi duli (tsawo) to lalle abin ya zama tarihi. A dan wakan da ke biye ma tarihi ne Bage ya kawo wurin da ya ce, mutum zai ga da na yi wa mahaifiyarsa kuka tare da nuna mata ya gaji da jikon garin kwaki da ake yi kullum ba sassautawa. Amsar da mahaifiyar ta ba shi ita ce, ya je ya dangana (Ya yi hakuri) ba za a yi tuwon da ya saba da shi ba, taiba (tuwon garin kwaki) za a yi. Idan aka sa lura sosai a wadannan maganganu da aka ciro daga wakar garin kwaki ta Bage Dansala, tarihi ne a cikinsu, kuma shi ne babban sakon wakar.

Ba a cikin wadannan diya kadai Bage ya kawo tarihi ba, akwai shi a cikin wasu masu zuwa kamar haka:

Jagora: Inyamurrai randa ni' ishe,

Za su Hwatakwal ta kule musu,

Amshi: Sun ce ma "Kedun adumma",

Ba su da kudɗi Bage Dansala.

Jagora: Zabarmawa su ko da ni' ishe,

Sun yi Zabarmanci kala-kala,
Amshi: Sun ce min irkwaise kakata,
 Garin kwaki ya yi taimaka.

Jagora: Hillani su ko da ni' ishe,
 Hillanci ban san irinsa ba,
Amshi: Sun ce min "Min dilli ya mata",
 Garin kwaki ya yi taimaka.

.....

Fadar ya tarar da Inyamurai za su je Fatakwal (Port-Haccort) kuma ga su cikin matsalar rashin kudi, har gaida makada Bage suka yi. Zabarmawa ma da ya tarar da su sun ce masa irkwaise kakata. Fulani ma ba su kyale shi ba, sai da suka yi masa Fulatancin da bai san ma'anarsa ba, inda suka ce masa min dilli ya mata. A gaban wannan da Bage ya ce ya ga Bakyange har ya yi masa kyanganci da cewa, acewato kewano. Haka ma da ya je a wurin Badakkare, ya tambayi Badakkare kuma ya sami bayani. Abin da Badakkare ya ce shi ne, illi moromo Dansala, garin kwaki ya yi taimaka. Idan aka sami 'yan asalin harsunan za su yi wa maganganun kwaskwarima yadda ma'anoninsu za su fito daidai da abin da suke nufi kan abin da Bage ya fada. Idan aka lura za a fahimci haduwar da Bage ya yi da Inyamurai da Zabarmawa da Fulani da sauransu tarihi ne yake bayarwa, domin idan bai fada ba, da ba a san ko ya hadu da su ba balle a ji abin da suka gaya masa. Bage bai tsaya Nijeriya kadai ba, ya je har kasar waje, ya yi bayanin haduwarsa da Bature. Ga abin da ya gudana tsakaninsu:

Jagora: Inda dun niz zo sai na yi tambaya,
 Turawa gari maso jiko,
Amshi: Sun ce min "Till come back Dansala,
 Sit down" Zauna kana sani,
 A ci dai ba don a koshi ba,
 Garin kwaki ya yi taimaka.

Jagora: Dada su ya kai gurbi ga tambaya,
 Ku Yarbawa na yi tambaya,
 Ku nis san kun gadi yin jiko,
 A'a na aka yi shina yawa?
Amshi: Sun ce min joko akai mishi,
 Ba shi omi sosai ya kumbura.

Bage Dansala ya fada cewa duk inda ya je sai ya yi tambaya dangane da garin kwaki, wanda shi ya sanya ya yi wa Turawa tambaya kamar yadda ya yi wa wasu kabilun da aka nuna a baya. Da ya tambayi Turawa ce masa suka yi "Till come back Dansala da kuma sit down ". Haka kuma a karshe, ya tambayi wadanda ya dace a tambaya saboda su ne masanan tambayar da aka yi, wato Yarbawa. Ya ce su suka gadi yin jiko, don haka kafa ne suke yi yana yawa in suka jifa? Amsar da suka ba shi ita ce "Joko akai mishi sannan a ba shi omi (ruwa) sosai ya kumbura". A nan, Bage ya tambayi kabila biyu, Turawa da Yarbawa dangane da yadda ake jikon garin kwaki har ya yi aukin (Yawa). Ya sami bayani daga Yarbawa domin da ma su suka gadi jikon garin kwaki.

Tare da misalan da aka kawo ana iya fahimtar cewa waƙar garin kwaki ta Bage Dansala na ɗauke da babban jigo/sakon tarihi kamar yadda misalai suka nuna. Ba misalan ke nan ba, an taƙaita ne domin a kawo kananan sakonnin da suka haɗu suka gina wannan babban turken tarihi na waƙar. Ga wasu daga cikin tubalan da aka hango a cikin waƙar kamar haka:

6.2 Kananan sakonnin Waƙar Garin Kwaki Ta Bage Dansala

Akwai waƙoƙi da yawa da ke ɗauke da tubalai ko kananan sakonni bayan turken da suke ɗauke da shi, wato babban saƙo. Ita ma waƙar garin kwaki na ɗauke da wasu tubalan da aka farauto a cikinta da suka haɗa da:

6.2.1 Tubalin Yabo

Yabo na nufin fadar wata kalma mai dadi ga wani mutum da ya aikata wani kyakkyawan abu. Misali mutane na yabon mutum saboda wani taimako da ya yi musu. (Kamusun Hausa, 2006:476). Duk da haka ina da fahimtar cewa yabo na nufin furta dadadan kalmomi zuwa ga wani ko wasu a sanadiyyar soyayya ko wani abin a zo a gani da ya aikata da ke nuna halinsa na kirki. Takardar ta samu yabo ta wasu fuskoki a cikin waƙar da makadin ya yi amfani da su kamar haka:

6.2.1.1 Yabo Ta Fuskar Kyauta

Kyauta na nufin bai wa mutum wani abu don ra'ayi ba tare da ya yi wani aiki ba (Kamusun Hausa, 2006:271). Yi wa makadi kyauta na yin sanadiyyar ya yabi wanda ya yi masa kyautar. An samu wurareda dama da Bage Dansala ya yabi wasu mutane saboda kyautar da suka ba shi. Ga wasu wuraren da aka tsinci yabo a cikin waƙar Bage ta garin kwaki:

Jagora: Ajiyan Kabi giwa ke wuce gudu,
 Yanda yakai mana Jalla nai mishi,
Amshi: Ya nuna muna ba hi yin jiko,
 Lalle rani ya raga mishi.

Jagora: Dangaladima Mamuda na yaba,
 Shi ma ya ba Bage Dansala
Amshi: Ya nuna muna ba hi yin jiko,
 Lalle rani ya raga mishi.

Jagora: Iyan Kabi na gode yanai mani,
 Yadda yakai mana Jalla nai mishi,
Amshi: Ya nuna muna ba hi yin jiko,
 Lalle rani ya raga mishi.

A cikin diyan waƙan da aka kawo a sama makadin ya ambaci wadansu mutum uku (Ajiyan Kabi da Dangaladima Mamuda da kuma Iyan Kabi) tare da yaba musu kan alherin da suka yi masa, wato ba shi kyauta. Ya ce yadda Ajiyan Kabi ke yi musu, Allah na yi masa hakanan. Wannan ya tabbatar da alherin da yake yi musu ta hanyar ba su kyauta. Haka shi ma Dangaladima Mamuda, Bage ya nuna ya bas hi kyauta inda har cewa ya yi, shi ma ya ba Bage Dansala. Iyan

Kabi ma ya yi wa Bage kyauta ta bayyanawa kamar yadda ya bayyana kyautar da Ajiyan Kabi ya yi masa.

6.2.1.2 Yabo Ta Fuskar Taimako Da Jaruntaka

Taimako na nufin help; assistance (Bargery:976). Jaruntaka ko jarunta kuwa na nufin braery; courageous deeds:493.

A wani wuri cewa aka yi jaruntaka na nufin nuna juriya ko karfin hali ko wata bajinta a lokacin aiwatar da wani abu, Gusau, S. M., Waƙoƙin Baka A Kasar Hausa: Yanaye-Yanayensu da Sigoginsu:387).

Jagora: Ni hwa garin kwaki ba ni ram mishi, Na gode mishi ya yi taimaka

Amshi: A ci dai ba don a koshi ba, Garin kwaki ya yi taimaka.

Jagora: Ni hwa garin kwaki ba ni ram mishi, Na gode mishi ya yi taimaka

Amshi: In bancin gari Najeriya, Da halaka ta hwarma ɗan Adam.

Da wuya a sami Bage ya fadi diya uku ba tare da ya ambaci taimakon da garin kwaki ya yi ba. Wanda duk ya san lokacin da aka yi yunwar garin kwaki da halin da aka shiga na rashin abinci da sauran tashe-tashen hankulan da suka auku, zai aminta da maganar Bage da ya fada cewa garin kwaki ya yi taimako. Sanin taimakon da garin kwaki ya yi ya sanya Bage ya ambace shi da jarumi. Yadda jarumi ke kariya ga sauran al'umma a wuri yaki, haka garin kwaki ya kare mutane daga halakar yunwa da taimakon Allah. Wannan ne ya sa Bage fadar cewa, da babu garin kwaki a wannan lokaci da yunwar ta auku, da 'ya'yan Adam sun halaka (mutu).

6.3 Tubalin Roƙo

Roƙo na nufin requesting (Bargery:861). A fahimtata, roƙo na nufin maganar dam akadɪ ke yi ta neman wanda yake yi wa kiɗa ya bas hi wani abu ko ya saya masa shi, ko dai wata buƙatar day a gabatar ga wanda yake yi wa kiɗa domin a biya masa ita. Makada kan sami biyan buƙatar roƙon da suka yi a wani lokaci, a wani lokaci kuma, sai dai su haƙura har wata rana.

Takardar ta hango wasu wurare da Bage ya gabatar da wasu buƙatunsa ta fuskar roƙon waɗanda yake yi wa waƙa kamar haka:

Jagora: Ajiyan Kabi na gode yanai muna, Zulkiflu giwa maki gudu,

Amshi: Komi kay yi biɗa yanai maka x2
Mota nay yi biɗa ya sai maka,
A ci dai ba don a koshi ba,
Garin kwaki ya yi taimaka.

Jogora: Koni Ajiyan Kabi mota nay yi biɗa,
Ka sai mini

Amshi: Komi kay yi biɗa yanai maka,
A ci dai ba don a koshi ba,
Garin kwaki ya yi taimaka.

Roƙo ya bayyana a fili inda aka ji Bage ya yi godiya ga abubuwan da ake yi musu. A nan kuma sai yaransa suka kayar da baki suka ce, komi Bage ya nema gare shi yana yi, har suka fara roƙa wa Bage mota ga Ajiyan Kabi. A ɗan waƙa da ke biye kuma, nan Bage ya fada da bakinsa cewa mota yake son Ajiya ya saye masa. 'Yan karɓi ba su tsaya a nan ba sai da suka fara rura wutar neman a saya wa Bage motar da ya roƙa, saboda mutum ne mai yi wa Bage duk abin da ya nemi a yi masa. A taƙaice akwai roƙo a cikin diyan waƙan da aka kawo a sama domin har abin da aka roƙa an fada, wato. Roƙo ya bayyana a cikin diyan waƙar don haka ya tabbata ba tare da wata muhawara ba.

6.3 Salailan Da Ke Cikin Waƙar Garin Kwaki

Masana da dama sun bayyana abin da ake nufi da salo a nazarin waƙa. Daga cikinsu akwai Abdullahi Bayero Yahya da ya ce:

“Salo yana nufin duk wata dabara ko hanya a cikin waƙa wadda ake bi domin isar da saƙo, ita wannan dabara ko hanya tana yi wa waƙa kwalliya ta yadda saƙon waƙar zai isa ga mai sauraro ko mai karatun waƙar”.

An gano salailai da dama da makada Bage ya yi amfani da su a cikin waƙarsa da suka haɗa da waɗannan:

6.3.1 Salon Mutuntarwa

Masana sun bayyana abin da ake nufi da salon mutuntarwa a cikin rubuce-rubucensu na yau da kullum. Ga abin da wani daga cikinsu ya ce:

Jinsarwa da ake ɗora wa abin da ba mutum ba wata halayya ko darajar mutum, shi ake kira salon mutuntarwa Yahya A. B., Salo Asirin Waƙa (Sabon Tsari: 102).

Shi kuma Dangambo cewa ya yi, salon mutuntarwa kwatantawa ce. A nan mawaƙi yakan ɗauki wasu halaye, sifofi, darajoji da sauransu da mutum ne kawai aka sani da su, a laƙaba wa wani abu marar rai ko dabba, tsuntsu, ƙwaro da sauransu, wato wasu abubuwan dab a mutum ba. To amma wani lokaci abin yakan zama akasin haka. Mutuntarwa ita ce a maid a abin dab a mutum bay a zama mutum (Daurayar Gadon Fedɛ Waƙa:45-46). An sami ganin wurin da makada Bage ya fito da irin wannan salon mutuntarwa acikin wasu diyan waƙarsa ta garin kwaki kamar haka:

Jagora: Yanzu garin kwaki wai hushi shika yi,
Na zo roƙon shi gahwara,
Amshi: Sai yac ce muna Bage Dansala,
Ai ko can na san kana haka.

Ba a san abu maras raid a yin fushi ba, mutum aka sani da yin fushi idan aka yi masa abin da ke sanya

shi ya fusata, ba abinci irin gari ba. Masana sun tabbatar da cewa, bai wa wani abu siffar mutum irin magana da aiki shi ake kira mutuntarwa a cikin nazarin waƙa. Mutum kan yi fushi idan aka yi masa ba daidai ba. Garin kwaki ba ya ji, ba ya gani, kuma ba dabba ba ne balle dora masa mugunta wadda take azaliya ce. Cewan da Bage ya yi fushi garin kwaki ke yi kamar yace hulunan da kanmu sun yi fushi ne, wanda ba yiwuwa. Daukar halin abu mai rai a aza wa abu maras rai ake kira salon mutuntarwa kamar yadda Bage ya aza wa garin kwaki abin da mutum aka sani da shi. Haka kuma zuwa roƙon sa gafara ya ƙara tabbatar da mutuntarwar da ake magana. Wurin da aka san roƙon gafara na faruwa shi ne tsakanin mutum da Ubangijinsa ko tsakanin mutane. A nan Bage ya ba garin kwaki siffar mutum inda ya nuna har laifi aka yi masa har ya fusata, sannan a je a roƙe shi gafara. Ba ma wannan ba, da Bage ya je ba garin kwaki hakuri sanadiyyar fushin da ya yi da kuma roƙon sa gafara, ya ƙara ba shi siffar mutum ta magana inda ya ce gari ya ya faɗi cewa da ma ya san Bage zai yi hakan. Kai Bage! Sannu da aiki.

Jagora: Haba tobashin dambu maso jiƙo,

Amshi: Dan rogo huta da lahiya,
Mun gode kakan kwaraggwado,
A ci dai ba don a ƙoshi ba,
Garin kwaki ya yi taimaka.

A ɗan waƙa na sama kuma, Bage ya ba garin kwaki alaƙar da ke tsakanin mutane ta dangantaka ta fuskar kiran sa tobashin dambu da ɗan rogo da kuma kakan kwaraggwado. Idan aka ce tobashi ana maganar alaƙar da ke tsakanin ɗiyan ‘ya’yan ɗaki ɗaya na ɓangaren mata da maza. Da kuma na nufin wanda uwa da uba suka haifa tsakaninsu. Kaka kuma shi ne maifin iyayen mutum. Kiran garin kwaki tobashin wani abu da cewa ɗan wani abu ne da kuma raɗamasa matsayin kakan wani abu, duk mutuntarwa ne a fannin nazarin waƙa kamar yadda masana suka yi bayani. Kwaraggwado na nufin dafaffen rogon da aka tuƙe tamkar tuwo a cikin tukunya, amma kuma tare da an sa masa maid a gishiri da duk abin da ake buƙatar sanyawa cikinsa kafin a sauke tukunya. Haka kuma ana sauke tukunyar sannan daga baya a sanya abin da ake buƙatar sa masa kafin a ci.

6.3.2 Salon Hira

Idan baitocin waƙa suka ƙunshi muryar mai magana fiye da ɗaya, wato, mawaƙi ya ƙaddarta das hi da wani ne ke magana, ko kuwa wasu masu magana biyu ko fiye ne ke wa juna magana, to a fagen nazarin waƙa sai a ce mawaƙi ya yi amfani da salon hira a cikin waƙar. Salon hira yakan taimaka wa mawaƙi a ƙoƙarin sa na isar dasaƙonsata hanyar sa mai saurare ko karatu ya zamo ya ƙara kusantar mawaƙin. An sami ganin salon hira a cikin wasu ɗiyan waƙoƙi dam akada Bage ya rera kamar haka:

Jagora: Yanzu garin kwaki wai hushi shika yi,
Na zo roƙon shi gahwara,

Amshi: Sai yac ce muna Bage Dansala,
Ai ko can na san kana haka.

Jagora: ‘Yan yara za ni ƙasaw waje in kuna zuwa,

Amshi: In ka tashi da mu muna zuwa

Jagora: Inda dun naz zo sai na yi tambaya,
Turawa gari maso jiƙo,

Amshi: Sun ce min “Till come back Dansala,
Sit down zauna kana sani”

.....

An sami gudanar hira tsakanin Bage da garin kwaki da kuma Bage da yaransa a lokacin waƙa. Bage ya je ya roƙi gafara wurin garin kwaki har gari ya ce masa da ma ya san zai yi hakan. Haka kuma, wurin da Bage ya faɗa wa yaransa zai tafi ƙasar waje idan za su tafi. Nan take suka mayar masa da cewa idan yana tafiya da su, za su tafi. Haka kuma maƙaɗin ya tambayi Turawa dangane da gari, suka ce masa ya zauna ya jira har su dawo za su yi masa bayanin abin da ya tambaye su. Yin irin wannan zance a cikin waƙa masana suka kira hira.

Jagora: Kan ƙurus kan kusu,
Tiggi niz zaka,
Can kuma Rinko Manu ni’ ishe,
Nic ce mishi “Ga ni na zaka,
Manu ka samo min abin daka”.
Yas sad da kai ƙasa,
Yak koma yas sad da kai sama,
Na’ aza ni ko ba ni za shi yi,

Amshi: Sai yac ce muna “Tahi dan nan,
In ka dawo Tiggi ka mutu”
A ci dai ba don a ƙoshi ba,
Garin kwaki ya yi taimaka.

Zuwan Bage garin Tiggi wurin Manu da manufar ya samo musu abin daka saboda fitinar yunwa da kuma abin da Manu ya gaya wa Bage bayan ya roƙe shi hatsi cewa, ya bace masa da gani. Idan ya kuskura ya ƙara komowa Tiggi, kwanansa sun ƙare. Tattaunawar da Bage ya yi da Manu ita ce masana suka kira salon hira a cikin waƙa.

6.3.3 Salon Tambaya

Salon tambaya na ɗaya daga cikin al’adun mawaƙa da ake samun suna amfani das hi a cikin waƙoƙinsu a wasu lokuta. Ba suna yin waɗannan tambayoyi ba ne domin neman snin abin da suka yi tambaya a kansa ba. A’a, suna yi ne domin kwarzanta waƙoƙinsu. Hasali ma suna sane da amsar tambayar da ya yi, don haka ba su buƙatar amsar baki ɗaya. An sami salon tambaya a cikin waƙar Bage Dansala ta garin kwaki kamar yadda misali ya zo a ƙasa:

Jagora: Daɗa su ya kai gurbi da tambaya,
Ku Yarbawa na yi tambaya,
Ku nis san kun gadi yin jiƙo,
A’a na aka yi shina yawa?

Amshi: Sun ce min “Joko akai mashi,
Ba shi omi sosai ya kumbura”.

Akan yi tambaya lokacin da ake buƙatar sanin wani abu, idan dai ba tambayar raini ba ce. An sami wurin dam akada Bage ya tambayi mutanen da suka yi gadon jifon garin kwaki, cewa yaya ne aka yi yana yawa idan aka jifka? Nan take Bage yace sun gaya masa yadda zai yi cewa, idan ya sa masa ruwa ya zauna ta hanyar ba shi wani dan lokaci. Idan ya yi haka, garin zai kumbura, ya yi yadda ake buƙata. Tambayar da aka samu ita ce, a’ na aka yi yana yawa (auki)?

6.3.4 Salon Kamancen Daidaito

Wannan shi ne kamancen da ake cewa abu kaza daidai yake da abu kaza (Yahya A. B., Jigon Nazarin Waƙa:141). An sami irin wannan salo a cikin waƙar Bage ta garin kwaki a wurin day a daidaita garin kwaki da hura kamar haka:

Jagora: Tunda kullum buta ag garan daka,
Shi nika ci in sha ina jifko,

Amshi: Na maishe shi kamah hura,
Dada han na saba ba ni shaƙƙowa,

.....

Jagora: Maza ham mata kowane hwaɗin,
Kai jama’ a ga Bage Dansala,

Amshi: Mai waƙag gari maso jifko.

Jagora: Yunwad’ Dankurjan da taz zaka,

Amshi: Hat ta hurce ba a yin jifko

Jagora: Yunwas Shago,

Amshi: Ta taho kuma hat ta hurce,

Ba a yin jifko,

.....

Dangane da bayanin dam asana suka yi takardar ta fahimci cewa akwai kamancen daidaito a cikin diyan waƙan da aka kawo a sama. A wurin da ‘yan amshi suka taimaki Bage wajen cikon maganar day a faa ta garin kwaki cewa shi shika cid a sha da jifko sai suka ce ya maishe shi kamah hura. Kamah hura ke matsayin salon kamancen daidaito a wannan dan waƙa.

A wurin da salon kamancen daidaito ya fito a cikin dan waƙa ɗaya da ke sama shi ne, inda makada ya cemaza ham mata kowane hwaɗin yake jama’ a ga Bage Dansala mai waƙag gari maso jifko. A nan an sami daidaito tsakanin maganganun da maza da mata ke fada cewa ga Bage Dansala mai waƙar gari maso jifko. Wurin da daidaiton yake shi ne, mazan da matan duk Magana iri ɗaya suka fada, ba wanda ya zarce wani a cikin maganar. Ga waɗansu wurare kuma da aka sami kamancen daidaito a cikin waƙar Bage Dansala kamar haka:

Jagora: Sai ka ji mata ta kirai miji,

Amshi: Ta ce “Wane abin da kaj jifka,
Ya taso daidai ai ta ci

.....

Jagora: Kuma rannan sai Bubuƙe niz zaka,

Ga shi kuma Idi na ishe mishi,

Nic ce mishi ‘Ga ni na zaka,

Idi ka samo min abin daka,
J & A: Sai yac cemun “Bage Dansala,
Duw wada kay yi jifon shi mun jifka”.
A ci dai ba don a ƙoshi ba,
Garin kwaki ya yi taimaka.

A cikin da na farko kalmar daidai ta fito da kanta wanda babu rikitarwa a ciki. A da na biyu ma babu mishkila domin Idi ya gaya wa Bage cewa, dangane da garin kwaki kam babu abin da zai nuna musu, yadda duk ya yi jifon sa su ma sun yi. A wajen jifon garin kwaki da Bage bai fi Idi ba kamar yadda Idi bai fi Bage ba. Wurin da aka sami ba wanda ya fi wani cikin magana ko aiki, kamancen daidaito ake nunawa. A kan haka, maganar Idi ta nuna an yi canjaras tsakaninsu da Bage ta fuskar jifon garin kwaki. Haka kuma an yi jifon saboda matsala ba domin sha’awa ko ganin dama ba.

6.4 Salon Aron Harshe

A nan, ana la’akari da harshe ko harsunan da mawaƙi ya yi amfani da su a cikin waƙarsa bayan harshen ainihi da ya ƙera waƙarsa da shi. Akan sami mawaƙi ya yi amfani da kalmomin wasu harsuna, wani lokaci ma sassan jimloli da ma jimloli gaba ɗaya a cikin waƙoƙinsu. Yin irin wannan aro ake kira aron harshe wanda ke farfashin salon sarrafa harshe. Akwai wurare da dama da aka samu makada Bage Dansala ya yi amfani da wasu harsunan aro a cikin waƙar garin kwaki kamar haka:

6.4.1 Aro Daga Larabci

Bage Dansala makadi ne wanda kansa ya waye da ilmin addinin Musulunci. Harshen addinin Musulunci shi ne Larabci. Karance-karancen da ake yi duk da Larabcin ake gudanar da su. Saboda hakanan ne aka sami harshen Larabci ya yi tasiri ga rayuwar makadin har ana tsintar kalmomin Larabci guda-guda a cikin waƙarsa. Ga dan misalin wurin da aka tsinci aro daga Larabci a cikin waƙar garin kwaki da Bage ya yi kamar haka:

Jagora: Idan kun sauka ga yau ina sani,
Kul ya ayyu lazi amamata,

Amshi: Sai in an ce kal kazalika.

Jagora: Shekaran-jiya ni kam na ga al’ajab,

Amshi: Ka ga abin da ka ba ka hirgita.

Jagora: Yanzu garin kwaki wai hushi shika yi,
Na zo roƙon shi gahwara.

Maganganun da ke cikin turarren rubutu su ke matsayin aron da aka samu da Bage ya ara daga Larabci. Lokacin da na yi hira da shi na tambaye shi cewa, me yake nufi da kul ya ayyu lazi amamata? Domin na ji kamar aya ce yake son ya jawo amma sai na ji ya janye? Abin da ya ce shi ne lalle aya ce amma ba a ja ta daidai ba. Idan mai sauraro ya ji zai yi tsammanin ayar nan ce inda Allah ke cewa, kul ya ayyu hallazina amanu ce mai nufin ya ku waɗanda suka yi

imani. Akwai kalmomin kal da kazalika masu nufin kamar haka. Sai kuma kalmar al'ajab mai nufin mamaki ko abin mamaki, da gahwara wadda aka aro daga gaffar mai nufin yafewa ko afuwa, duk da yake afuwa ma kalmar Larabci ce mai nufin rangwame.

6.4.2 Aro Daga Fulatanci

Kamar yadda bayani ya gabata, ga aron da Bage ya yi daga harshen Fulatanci kamar haka:

Jagora: Hillani su ko da ni' ishe,
Hillanci ban san irinshi ba,
Amshi: Sun ce min "Min dilli ya mata,
Garin kwaki ya yi taimaka.

Makada Bage ya ari Fulatanci daga harshen Fulani ya kera wata magana da shi a cikin wakarsa, duk da yake akwai kuskuren fadi. Fulatanci mai ma'ana shi ne 'In dillu mi ya mata' mai nufin mu tafi ba ni ci. Shi kuma makada sai ya kwatanta yadda Fulani ke fadi ya yi gwargwadon iyawarsa ya ce "min dilli ya mata". Ko yaya abin yake dai, Bage ya yi aron harshen Fulatanci ya rera waka da shi.

6.4.3 Aro Daga Yarbanci

Makadin ya yi amfani da harshen Yarbanci a cikin wakarsa a matsayin harshen aro kamar haka:

Jagora: Dada su ya kai gurbi da tambaya,
Ku Yarbawa na yi tambaya,
Ku nis san kun gadi yin ji'ko,
A'a na aka yi hina yawa?
Amshi: Sun ce min "Joko akai mashi,
Ba shi omi sosai ya kumbura".

Joko na nufi zauna a harshen Yorubanci. Omi kuma na nufin ruwa. Wannan ya faru lokacin da Bage ya tambayi Yarbawa yadda ake jikon garin kwaki ya yi auki? Nan ne ya bayyana abin da suka gaya masa da cewa ruwa aka sa masa a zauna a jira sai ya shanye rowan sannan a yi abin da ake son yi da shi.

6.4.4 Aro Daga Dakkarci

Ga dakarcin da Bage ya aro daga Dakarkari 'yan Zuru kamar yadda ya bayyana a cikin wakarsa kamar haka:

Jagora: Zuru da niz zo gun Badakkare,
Nit tambai kuma ya hwa'fa mini,
Amshi: Ya ce "Illi moromo Dansala,
Garin kwaki ya yi taimaka".

Bage ya je Zuru wajen Badakkare kuma sun zanta har ya tambaye shi dangane da garin kwaki. Ya ce masa "Illi moromo Dansala, garin kwaki ya yi taimaka". Illi moromo na nufin yunwa nika ji ko ina jin yunwa. Makasudi a nan shi ne a ji Dakkarci da Dansala ya yi a matsayin aron da ya yi a cikin wakarsa daga Dakkarci, kuma an samu. Wannan ya tabbatar da cewa Bage ya yi aron da ake zance kamar yadda aka gani a cikin misalign da akakawo.

6.4.5 Aro Daga Inyamuranci

Bage ya yi amfani da yi amfani da inyamuranci a cikin wakarsa domin kwarzanta wakarsa a inda yake cewa:

Jagora: Inyamurrai ran da ni' ishe,
Za su Hwatakwal ta kule musu,
Amshi: Sun ce ma kedun adumma,
Ba su da kudfi Bage Dansala.

Aron dam akada ya yi daga Inyamuranci ba mai yawa ba ne. Ya hadu da Inyamurai za su je Fatakwal, kuma suna cikin halin matsuwar rashin ku'di, A takaice suna cikin halin ka'ka-nika-yi, suka ce mishi kedun adumma mai nufin yaya kak? Lafiya lau. A nan akwai 'yar matsala domin a hirar da na yi da wani Inyamuri ya gaya mini cewa, mutum biyu ke samar da wannan magana. Daya ya yi tambaya, daya ya ba da amsa. Sai aka ji Bage ya hade abinsa shi kadai. Muradin takardar shi ne a ji kuma a ga maganar Inyamuranci da aka ce makada ya yi aro, kuma an gani.

6.4.6 Aro Daga Kyanganci

Haka ma Bage ya yi aro daga Kyanganci domin kayata wakarsa kamar haka:

Jagora: Kuma nig ga Bakyange niy yi tambaya,
Garin kwaki ko shina ji'ko?
Amshi: Ya ce man "Acitawa kewano"
Garin kwaki ya yi taimaka.

Acitawa kewano ne Kyanganci a cikin wannan dan waka da Bage ya yi aro. Rashin samun Bakyange ya hana a samar da ma'anar maganar. Idan akwai mai ji ko dan asalin Kyanganci ana neman taimakonsa ya ba da ma'anar wannan magana da ke cikin Kyanganci.

6.4.7 Aro Daga Zabarmanci

Makadin bai bar harshen Zabarmawa ba sai da ya yi amfani das hi a cikin wakarsa yake cewa:

Jagora: Zabarmawa su ko da na' ishe,
Sun yi zabarmanci kala-kala,
Amshi: Sun ce min "Irkwise kakata"
Garin kwaki ya yi taimaka.

Irkwise kakata maganar Zabarmanci ce mai nufin don Allah zo karbi da wani ya fada min lokacin da na sami zantawa da shi. Wannan na nuna cewa Bage hazikin makadi ne da ya yi amfani da harsunan aro a cikin wakarsa ta garin kwaki da suka kai guda takwas.

6.4.8 Aro Daga Turanci

Masana harshe Turanci alkalai ne kan aron harshen Turanci da Bage ya yi a cikin wakarsa ta garin kwaki. Idan Turanci ne sun san, idan ma akasinsa ne su ne jagorori a wannan fanni. Ga aron da Bage ya yi daga Turanci kamar haka:

Jagora: Inda dun naz zo sai na yi tambaya,
Turawa gari maso ji'ko,
Amshi: Sun ce min "Till come back Dansala,
Sit down zauna kana sani"
.....

Ba Zabarmanci da Fulatanci kadai ba, Bage ya ari Turanci ya yi amfani das hi a cikin wakarsa ta garin kwaki. Ya ce ya yi wa Turawa tambaya a kan garin kwaki., su kuma Turawa sun ce wa Bage “Sai mun dawo” da kuma “Zauna”. Wannan aron harshe ne aka yi a cikin waƙa kamar yadda masana suka bayyana.

6.5 Salon Rufe Tatsuniya

Tatsuniya kirkirarren labari ne da ake farawa da gatan gatanku sannan a rufe ta da faɗar Kurungus idan aka kawo karshe. An sami irin wannan salo a cikin waƙar garin kwaki ta Bage Dansala kamar haka:

Kurungus kan kusu,
Tiggi naz zaka,
Shi kuma Manu Rinko ni' ishe,
Nic ce mishi “Ga ni na zaka”
Manu ka samo min abin daka,
.....

A nan kurungus da Bage ya yi amfani da ita na nufin an kawo karshe zuwa neman abin daka tunda har cewa aka yi idan ya dawo garin Tiggi ya mutu. Muhallish shahid a nan shi ne amfani da salon rufe tatsuniya da Bage ya ara ya yi amfani da shi a cikin wakarsa, kuma an gan shi baro-baro a cikin wani dan waƙa kamar yadda aka kawo a cikin misali.

6.6 Salon Buɗe Waƙa

Akan sami mawaƙi ya fara da wasu maganganu da yake fara yi kafin ya tsunduma a cikin wakarsa. Wannan salo ake kira opening dexology a harshen Ingilishi. Waɗannan abubuwa da yake faɗa kafin ya shiga cikin wakarsa shi ake kira salon buɗe waƙa. Akwai fuskoki da dama da mawaƙa ke buɗa waƙoƙinsu da su. An sami Bage ya buɗe wakarsa da salo kamar haka:

Jagora: Allah ya Alhamdu Gwani Ubangiji,
Allah Sarki Jalla Wahidun,
Mai rana Jalla yai wata, x2
Amshi: Yay yi makahi yay yi mai ido,
Yay yo gurgu yay yi mai kahwa. x2

A Turanci ana kiran salon buɗe waƙa ‘opening dexology’. Akwai fuskoki da dama dam akada da mawaƙa ke amfani das u wajen buɗe waƙoƙin da za su yi ko da suka yi. Akwai masu farawa da sunan Allah da yin salati ga manzonso da sauransu. Bage ya buɗa wakarsa da ambaton sunayen Allah da yin kirari gare shi da kuma mallaka masa halittar komai da komai, kamar yadda aka gani a dan waƙan da aka kawo a sama. Ba wannan kadai ba, Bage ya maimaita wannan mabudɗi har sau biyu kafin ya ci gaba da wakarsa.

6.7 Salon Rufe Waƙa

Bayan salon buɗe waƙa akwai salon rufewa da ake kira closing dexology a Ingilishi. Akwai mataƙai da dama da mawaƙa ke amfani da su a wajen rufe waƙoƙinsu. A waƙar garin kwaki ma an sami rufewar da Bage ya yi amfani da ita kamar haka:

Amshi: A ci dai ba don a koshi ba,

Garin kwaki ya yi taimaka x2

Ana kiran salon rufe waƙa closing dexology da harshen Turanci. An rufe waƙar ta hanyar maimaita amshin waƙar sau biyu kamar yadda aka maimaita salon buɗewa sau biyu. Amshin shi ne: ‘A ci dai ba don a koshi ba, garin kwaki ya yi taimaka’.

7.0 SAKAMAKON BINCIKE

Binciken da aka yi na waƙar garin kwaki ta maƙaɗa Bage Dansala ya gano abubuwa da dama kamar yadda bayani zai kawo. An gano cewa Bage Dansala mutum ne mai hazaka a ɓangaren tsara waƙa. Haka kuma, an gano maƙaɗi ne na ɓangarori da dama, ba wanda ya tsaya ga yin waƙa a nau’i ɗaya na maƙaɗa ba. Yana yin waƙoƙin fannoni da dama kamar yadda ya bayyana lokacin da aka yi hira da shi. Tare da haka dai, an gano cewa ya fi mayar da farfi ga waƙoƙin da suka shafi tarihi. Wannan ya tabbata ta inda aka sami mafi yawan waƙoƙinsa na nuna tarihi kamar waƙar garin kwaki da ta malala da ta ‘yar kala da ta aikin rani da sauransu. Bayan haka kuma binciken ya gano cewa ana yi wa Bage amshi kuma ana yi masa kari ga abubuwan da yake faɗa. Wannan ya tabbata kamar yadda aka gani a cikin wakarsa ta garin kwaki. Binciken ya gano cewa ba kowane lokaci maƙaɗin ke yin waƙa ba, hasali ma yakan ɗauki lokaci mai tsawo kafin ya yi waƙa, misali ata huɗu ko fiye. Haka kuma binciken ya gano cewa Bage ya tsallake rijiya da baya, inda mafi yawancin jama’a sun zaci ya rasu. Wannan ya tabbata a cikin hirar da na yi da shi lokacin da na tambaye shi mene ne saƙonsa ga jama’a masu sauraron waƙoƙinsa? A nan ya faɗi cewa a faɗa wa jama’a cewa yana nan raye bai mutu tukun, ba kamar yadda mutane suka ɗauka cewa ba ya da rai ba. Haka kuma, bincike ya gano cewa Bage bai aminta ɗaya daga cikin ‘ya’yansa ya ɗauki safarar yin waƙa ba domin wani tunanin da yake da na ganin cewa ya fi kyau mutum ya nemi na kansa, ba ya dogara ga jama’a ba cewa sai sun ba shi yake gudanar da lalurorinsa ba. Wannan ne ya sa ya kwaɓi ɗansa da ya fara waƙa cewa kar ya sake. Ya tsaya ga bokon da ya sanya shi, kar ya koma yin waƙa. Haka kuma, binciken ya gano Bage na da kyakkyawar alaƙa da sauran maƙaɗan lokacinsa, har ma da na yanzu. Duk da haka shi ma ya fara guje wa waƙa a wannan lokaci don ganin mafi yawan abokai ko tsaran wakarsa sun bar duniya. Waɗanda ke yi yanzu kuma daga diya ne sai jikoki, sannan ba halinsu ɗaya da na yanzu ba. A taƙaai, waɗannan ne sakamakon da wannan bincike ya gano dangane da waƙar da Bage Dansala ya yi ta garin kwaki.

8.0 KAMMALAWA

An bayyana abubuwa da dama a cikin takardar dangane da sharhin waƙar garin kwaki da aka yi ta Bage Dansala Yalema. An fara da gabatarwa inda aka yi bayanin abubuwan da za a yi magana a kansu da suka haɗa da dalilan bincike da dabarun bincike da taƙaitaccen tarihin maƙaɗa Bage Dansala da ma’anonin

fitillun kalmomin da ke cikin taken takardar. Biye da su kuma an shiga yin sharhin waƙar garin kwaki ta Bage kamar yadda aka bayyana za a yi. A cikin sharhin an fara da duban turken waƙar wanda ke matsayin babban saƙo ko muhimmin saƙon da waƙar ke ɗauke da shi wanda yake shi ne tarihi. An yi bayani tare da kawo misalai wadatattu da ke tabbatar da kasancewar tarihi a matsayin babban saƙon da waƙar ke ɗauke da shi. Biye da turke sai kuma tubalai (Kananan saƙonni) suka biyo baya da suka haɗa da yabo ta fuskokin da suka haɗa da kyauta da taimako da jaruntaka da roko. An yi bayani gwargwadon hali da kuma kawo misalai masu alaƙa da abubuwan da aka kawo ta fuskar yabon. Daga nan sai aka koma ga bayanin salailan da waƙar ke ɗauke da su da suka haɗa da salon mutuntarwa da na hira da salon tambaya da salon kamancen daidaito. Har yanzu, an tsinci salon aron harshe inda aka sami makada Bage ya yi amfani da wasu harsunan da ba harshen da ya yi waƙarsa da shi ba domin kwarzantawa. Daga cikin harsunan da ya ara ya yi amfani da su akwai harshen Larabci da Fulatanci da Yarbanci da Dakkarci da Inyamuranci da Kyanganci da Zabarmanci da kuma Turanci. Wannan ya nuna waƙar garin kwaki ta haɗu ta hanyar amfani da mabambantan harsuna tara dam akadin ya yi amfani das u, har da na Hausa. An sami salon rufe tatsuniya da aka yi amfani da shi da salon buɗe waƙa da kuma na rufe ta ta hanyar kawo misalai da bayani. Har yanzu an kawo sakamakon binciken da takardar ta gano tare da yin tsokaci gwargwado. A

ƙarshen binciken, an kawo kammalawa a matsayin marufin takardar na baki ɗaya.

MANAZARTA

- Abdulkadir, D. (1975). *Hausa Meta Language, Kano*: Bayero University Press, Ltd.
- Abba M. da Zulyadaini B. (2000). *Nazari Kan Waƙar Baka Ta Hausa*. Zaria: Gaskiya Corporation Ltd.
- Bargery, G. P. (1934). *A Hausa-English Dictionary And English-Hausa Vocabulary*. Zaria: Ahmadu Bello University, Press.
- Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya, (2006). *Kamusun Hausa* na Jami'ar Bayero, Kano.
- Dangambo, A. (2007). *Daurayar Gadon Fede Waka*. Kaduna: Amana Publishers Ltd.
- Gusau, S. M. (2008). *Wakokin Baka A Kasar Hausa*. Kano: Benchmark Publishers Limited.
- Gusau, S. M. (1996). *Makada Da Mawaƙan Hausa*: Fisbas Media Services.
- Gusau, S. M. (2003). *Jagoran Nazarin Waƙar Baka*. Kano: Benchmark Publishers Limited
- Gusau, S. M. (2008). *Waqoƙin Baka a Qasar Hausa: Yanaye-Yanayensu da Sigoginsu*. Kano: Benchmark Publishers Limited.
- Yahya A. B. (1997). *Jigon Nazarin Waka*. Kaduna: Fisbas Media Service.
- Yahya A. B. (2021). *Salo Asirin Waka (Sabon Tsari)*. Sokoto: Guarantee Printers.